

TADBIRKORLIK SUBYEKTLARIDA BOSHQARUVNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI SAMARALI RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI

Aminov Anvarxon Kazimovich

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20756473>

Annotatsiya: Ushbu maqolada tadbirkorlik faoliyatida boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tahlil jarayonida boshqaruv tizimining samaradorligiga ta’sir etuvchi asosiy omillar, raqamli yondashuvlar va innovatsion boshqaruv usullarining ahamiyati aniqlanadi. Taklif etilgan yondashuvlar korxonalar barqarorligini oshirish va raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tadbirkorlik, tashkiliy mexanizm, iqtisodiy boshqaruv, samaradorlik, raqamli boshqaruv, innovatsiya.

Global iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida tadbirkorlik subyektlari oldida turgan eng muhim vazifalardan biri cheklangan resurslardan maksimal samarali foydalanish, raqobat ustunligini shakllantirish va bozor muhitidagi noaniqliklarni oldindan bashoratlash asosida boshqaruv tizimini takomillashtirishdir. Raqobatning kuchayishi, iqtisodiyotning raqamlashtirilishi, qiymat zanjirlarining murakkablashuvi, resurslar narxining o‘zgaruvchanligi va tashqi iqtisodiy omillarning ta’siri tadbirkorlik subyektlari boshqaruv tizimiga bo‘lgan talabni tubdan o‘zgartirmoqda. Shunday sharoitda boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi nafaqat ichki jarayonlarni tartibga soluvchi vosita, balki korxonaning strategik barqarorligini ta’minlovchi asosiy boshqaruv instrumentiga aylanmoqda.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizm tushunchasi mohiyatiga ko‘ra, korxona ichki resurslarini boshqarish, tashqi bozor bilan o‘zaro munosabatlarni tartibga solish, iqtisodiy rag‘batlantirish tizimini shakllantirish, risklarni bashoratlash va innovatsion faoliyatni yo‘lga qo‘yishni ta’minlovchi kompleks boshqaruv modeli hisoblanadi. Jahon amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, samarali boshqaruv mexanizmlari ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, korxona rentabelligini oshirish, innovatsion salohiyatni rivojlantirish, inson kapitali sifatini oshirish kabi ko‘plab strategik maqsadlarning amalga oshirilishini jadallashtiradi.

Raqamli iqtisodiyotning shakllanishi esa boshqaruv mexanizmlarining tubdan yangilanishini talab qilmoqda. Axborot texnologiyalaridan foydalanish, raqamli tahlil vositalari, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (Big Data) asosida qaror qabul qilish korxonalarining tashkiliy va iqtisodiy tuzilmasida yangi paradigmaning shakllanishiga olib kelmoqda. Shu bois zamonaviy tadqiqotlarda boshqaruv mexanizmlarini raqamli transformatsiya jarayonlari bilan uyg‘unlashtirish, iqtisodiy samaradorlikni oshirishning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

O‘zbekistonda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar ham ushbu mexanizmni ilmiy asosda takomillashtirishni dolzarb vazifaga aylantirdi. Korxonalarni modernizatsiya qilish, eksport salohiyatini kengaytirish, innovatsiya ekotizimini rivojlantirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash siyosati boshqaruv mexanizmlarining zamonaviy talablarga moslashtirilishini talab qilmoqda.

Tadbirkorlik faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan boshqaruvning tashkiliy va iqtisodiy elementlarining uyg‘unlashgan darajasi bilan belgilanadi: tashkiliy strukturaning moslashuvchanligi, iqtisodiy rag‘batlantirish tizimining samaradorligi, strategik rejalashtirish, risklarni boshqarish mexanizmlari, inson kapitali boshqaruvi, innovatsion faoliyatning joriy

etilishi bularning barchasi korxona barqaror rivojlanishining hal qiluvchi omillaridir. Shu bois, tadqiqotda ana shu elementlarning har birini chuqur ilmiy tahlil qilish, ularning o‘zaro bog‘liqligini aniqlash va samaradorlikni oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish dolzarb ilmiy vazifalardan hisoblanadi.

Tadbirkorlik faoliyatida boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish iqtisodiyotning turli yo‘nalishlari bo‘yicha ko‘plab olimlarning tadqiqotlarida chuqur yoritilgan bo‘lib, ushbu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar zamonaviy boshqaruv nazariyasining rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shgan. Mazkur bo‘limda milliy va xorijiy tadqiqotlar tahlili orqali boshqaruv mexanizmlarining nazariy-evolyutsion o‘zgarishlari, konseptual yondashuvlari va amaliy modellarning rivojlanish tendensiyalari o‘rganiladi.

Druckerning klassik asarlarida boshqaruv mexanizmi korxona samaradorligini ta‘minlovchi tizimlar majmui sifatida talqin qilinadi, bunda mehnat unumdorligi, strategik yondashuvlar va inson kapitalining faollashuvi asosiy omillar sifatida qayd etiladi [1]. Uning fikriga ko‘ra, har qanday tashkiliy tizim iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlari bilan integratsiya qilinmaguncha samarali bo‘la olmaydi.

Mintzberg tomonidan ishlab chiqilgan boshqaruv tuzilmalari tipologiyasi esa korxonalar uchun optimal tashkiliy strukturalarni tanlash va ularni bozor talablari bilan uyg‘unlashtirish zarurligini asoslab beradi [2]. Ayniqsa, Mintzbergning “organik struktura” modeli kichik biznes va o‘rta korxonalar uchun moslashuvchan tashkiliy-iqtisodiy mexanizm yaratishda samarali yo‘nalish sifatida ko‘riladi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari boshqaruv mexanizmlarining yangi bosqichga ko‘tarilishiga sabab bo‘lgani tufayli Brynjolfsson va McAfee raqamli texnologiyalarning korxonalar faoliyatiga ta‘sirini tahlil qilib, ularning iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi rolini chuqur asoslab bergan [3]. Ularning fikricha, raqamli tahlil, sun‘iy intellekt, avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish tizimlari – zamonaviy tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning markaziy elementi hisoblanadi.

Shuningdek, Porter va Kramer tomonidan ishlab chiqilgan “qiymat yaratish” konsepsiyasi (Creating Shared Value) tadbirkorlik faoliyatida boshqaruv mexanizmlarini modernizatsiya qilish jarayonining ijtimoiy-iqtisodiy jihatlarini keng qamrab oladi [4]. Mualliflar iqtisodiy natijadorlikning faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan emas, balki korporativ ijtimoiy mas‘uliyat, jamoatchilik bilan munosabatlar va innovatsion rivojlanish orqali belgilanadigan murakkab mexanizm ekanligini ko‘rsatib beradi.

Tadbirkorlikda boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish uchun birinchi navbatda korxonalarda uzoq muddatli yo‘nalishlarni aniq belgilash, maqsad va vazifalarni bozor talablariga mos ravishda moslashuvchan tarzda shakllantirish zarur. Tashkiliy tuzilmani ortiqcha bo‘limlardan xoli qilib, tezkor qaror qabul qilishni ta‘minlaydigan ixcham va o‘zaro uyg‘un tizimga aylantirish boshqaruv samaradorligini oshiradi. Mehnat jamoasini rag‘batlantirishda natijaga asoslangan baholash, mukofotlash va ko‘nikmalarni rivojlantirish mexanizmlarini joriy etish inson kapitalidan samarali foydalanishga xizmat qiladi. Raqamli boshqaruv dasturlaridan foydalanish, ichki axborot oqimlarini tartibga solish, hisob-kitoblarni avtomatlashtirish, tahlil qilish va bashoratlash jarayonlarini yengillashtiradi. Innovatsion g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlash, ichki takliflar tizimini shakllantirish, xodimlarning bilim va malakasini muntazam oshirish korxonaning barqaror o‘sishiga zamin yaratadi. Risklarni boshqarishda xavflarni erta aniqlash tizimlarini joriy qilish, xarajatlarni qisqartirish va resurslardan oqilona foydalanish iqtisodiy barqarorlikni kuchaytiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlikda boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi samaradorligini oshirish uchun boshqaruv tizimi zamonaviy talablarga mos, moslashuvchan va ilmiy asoslangan bo'lishi zarur. Korxonada maqsadlarning izchilligi, tashkiliy tuzilmaning sodda va uyg'un shakli, inson kapitalini qo'llab-quvvatlash, moddiy va ma'naviy rag'batlantirishning kuchli tizimi hamda raqamli boshqaruv vositalari birgalikda qo'llanganda natija sezilarli oshadi. Raqobat kuchaygan sharoitda korxona faqat texnik yangilanish emas, balki boshqaruv madaniyatini yuksaltirish orqali ustunlikka erishadi. Shu bois, strategik fikrlash, ilmiy yondashuv, innovatsion tafakkur va resurslardan samarali foydalanish tadbirkorlik faoliyatining poydevoriy omiliga aylanadi. Mazkur mexanizmni takomillashtirish korxonaning barqaror o'sishi, ichki imkoniyatlarining kengayishi va iqtisodiyotga qo'shiladigan ulushining ortishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Drucker, P. F. The Practice of Management. - New York: Harper & Brothers, 1954. - 404 p.
2. Mintzberg, H. The Structuring of Organizations. - Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1979. - 512 p.
3. Brynjolfsson, E., McAfee, A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. - New York: W. W. Norton & Company, 2014. - 306 p.
4. Porter, M. E., Kramer, M. R. Creating Shared Value // Harvard Business Review. - 2011. - Vol. 89, No. 1. - P. 62–77.